

Lingala

Guide to the Equal Status Acts 2000–2008

Makoki ma yo malimbolami **MPO NA EZALELA YA BOKOKANI**

Mokambi na mibeko mya **Ezalela ya Bokokani 2000–2008**

Mibeko mya Ezaleli ya Bokokani 2000--2008

Buku ya moke oyo ezali kobimisa makambo manene ma Mobeko mwa 2000 mpo na Ezalela ya Bokokani. Mobeko yango mobongisamaki na Mobeko mwa Bokokani ya mobu 2004, Mobeko mwa Eleme ya mobu 2005 mpe Mobeko mwa Bana mboka ya mobu 2008 (Motali Makambo ma ndenge na ndenge). Mibeko yango miyebani na liboke na yango lokola Mibeko mya Ezalela ya Bokokani 2000-2008.

Bakopi ya mobeko yango ezali komonana uta na Makomi mabimisami Bilo ya Boteki ya Mbula-matari na Molesworth Street, Dublin 2 (Tel:01 647 6000) to na site Internet www.oireachtas.ie

Ezali mpe komonana na site Interneti na www.equality.ie

Mobeko mwa Ezalela ya Bokokani ya mobu 2000 mpe Mobeko mwa Bokokani ya 2004 ezali koluka kotia Malakisi ma Bikolo ya Poto mpo na oyo etali kozanga bokeseni ya Ekolo/Mposo.¹

Mobeko mwa Ezalela ya Bokokani mwa 2000, Mobeko mwa Bokokani mwa 2004 mpe Mobeko mwa Bana mboka ya mobu 2008 (Motali Makambo ma ndenge na ndenge) mozali koluka kotia Malakisi matali Biloko mpe Misala mpo na Mibali mpe Basi.²

Malakisi yango mapekisi bokeseni na kotalaka Ekolo/mposo to etuka ya moto to soki azali mobali to mwasi mpe mazali kozwa esika ya liboso likolo ya mobeko mwa Irlande.

Masengami ma Mibeko mya Ezalela ya Bokokani 2000-2008 na

¹ Malakisi ma Likita ya Bikolo ya Poto 2000/43/EC ya mwa 29, Sanza ya Motoba ya mobu 2000 kotiaka libongisi ya kosalela bato na lolenge ekokani na kozangaka kotala etuka ya ekolo/mposo to mboka.

² Malakisi ma Likita ya Bikolo ya Poto 2004/113/EC ya mwa 13, Sanza ya Zomi na mibale ya mobu 2004 kotiaka libongisi kosalela mibali mpe basi na lolenge moko mpo na kozwa nzela na kopesaka biloko mpe misala.

kotalaka likambo ya Ekolo/mposo, likambo ya Lisanga ya Moto
ya Mobembo mpe likambo ya kozala mobali to mwasi masengeli
kotangama mpe kolimbolama na pole ya Malakisi maye.

*Ntina ya buku ya moke oyo ezali bobele mpo na kopesa
nsango. Ezali mokanda epesami ngu#ya ya mobeko te.*

Makambo Mazali kati na Buku

1.	Boyingisi	4
1.1	Etando ya Makambo	4
1.2	Bisika Bipesami Nzela ya kofanda	4
1.3	Makambo	5
1.4	Bolongoli	7
1.5	Bokeseni	8
1.6	Koluka Mwasi/Mobali na makasi mpe Mitungisi	9
1.7	Mosala Mondimami	11
1.8	Koyokisa Moto Mpasi Mpamba	11
1.9	Bozwami na Etumbu mpo na Moto Mosusu	12
1.10	Mayebisi ya Mosala	12
2.	Biloko mpe Misala	13
2.1	Nini Epekisami na Mobeko?	13
2.2	Nini Ezali Mosala?	13
2.3	Misala mya Leta	14
2.4	Kosalela na Ndenge Ekeseni Epesami Nzela	14
3.	Bopesi Esika ya Kofanda	17
3.1	Nini Epekisami?	17
3.2	Mibeko Mipesi Nzela ya Kosalela na Ndenge Ekeseni na Makambo Mosusu	17
4.	Bisika ya Biteyelo	19
4.1	Nini Epekisami?	19
4.2	Mibeko Mipesi Nzela ya Kosalela na Ndenge Ekeseni na Makambo Mosusu	19

5.	Mangomba ma Bokeseni	22
5.1	Nini Ezali Lingomba ya Bokeseni?	22
5.2	Nini Epesami Nzela?	22
5.3	Bolendisi- Mangomba ma Bokeseni	23
6.	Bolongoli ya Monene	25
6.1	Bolongoli mpo na Ntina ya Ezalela ya Moto	25
6.2	Boko Bana Mboka ba Bikolo Mosusu	25
6.3	Likama ya Ezaleli ya Bobomi to ya Mobulu	26
6.4	Bolongoli Mosusu	26
7.	Kosenga Makoki na Makasi	27
7.1	Eleko 1: Liyebisi likomami	27
7.2	Eleko 2: Kosenga Likoki na Makasi	28
7.3	Eleko 3: Na Tribunali ya Bokokani	29
	Lokasa ya Bobakisi A	31
A.1	Mokonzi ya Bokokani	31
A.2	Nsango mpe Lisungi	31
A.3	Lisalisi ya Batali Mibeko	31
A.4	Nsango ya Bokokani	32
	Lokasa ya Bobakisi B	33
B.1	Adresi ya Leta ya Ntina mingi	33

1. Boyingisi

Mibeko mya Ezalela ya Bokokani 2000-2008:

- mpo na kotombola bokokani;
- mpo na kopekisa boko lolenge ya bokeseni (na ndambo ya bolongoli) o ntei ya makambo libwa;
- mpo na kopekisa boluki mwasi/mobali na makasi mpe motungisi;
- mpo na kopekisa boyokisi moto mpasi ya mpamba;
- mpo na kosenga bisika ya kofanda bilongobani mpo na bato na eleme;
- kopesa nzela na molongo molai ya mikano ya misala malamumu.

1.1 Etando ya Makambo

Mibeko yango mitali bato oyo:

- basombaka mpe batekaka biloko ya ndenge na ndenge;
- basalaka to bakoki kopesa misala ya ndenge na ndenge;
- bazwi to bazali na esika ya kofanda;
- bakendeke, to bazwi mokumba ya baye bakendeke, na bisika ya biteyelo.
- Ezali na masengami makeseni na mangomba ma bokeseni.

1.2 Bisika Bipesami Nzela ya kofanda

Kosenga makoki to kofunda na ntina ya bokeseni mpo na oyo etali bisika bipesami nzela ya kofanda epesami sikawa na Ndako ya Bosambisi ya Distiliki. Mabongisi manene kuna mazwami na Mobeko mwa Masanga ya Molangwi ya 2003.

1.3 Makambo

Mibeko mya Ezalela ya Bokokani 2000-2008 miye kopekisaka bokeseni na makambo maye libwa:

- **Likambo ya kozala mwasi to mobali:** Mobali, mwasi to moto oyo azali bipai mobali mpe bipai mwasi³;
- **Likambo ya ezalela ya bato:** Monzemba, molongani, mokabwani na libala, moto aboma libala to moto akufela molongani;
- **Likambo litali ezalela ya libota:** Moboti ya moto o nse ya mibu 18 to moto ya mboka mobateli ya yambo to moboti na eleme;
- **Likambo etali mposa ya bosangisi nzoto:** Mobali alingaka mibali, mwasi alingaka basi, alingaka mobali to mwasi to asalaka na banso;
- **Likambo etali eyamba:** boyambi ekeseni ya biyamba, bonkoko, maye makoya nsima to eloko moko te;
- **Likambo ya mibu:** Eye etaleli bato ya mibu minso koleka mibu 18 likolo longola se mpo na bopesi mokanda mwa likama ya motuka na batambwisi motuka o nse ya mobu wana;
- **Likambo ya bikolo/mposo:** Kozala moto ya ekolo songolo, kozala na mposo songolo, boi-mboka to ekolo/mboka epai moto awuti;

³ Ndako ya Bosambisi ya Poto mpo na Bosembo na P v S mpe na Likita Linene ya Etuka ya Cornwall bamonaki ete bokeseni na bato oyo bazali epai mobali epai mosusu mwasi ezali yoko bokeseni etali likambo ya kozala mwasi to mobali.

- **Likambo litali Lingomba ya Bato na mbembo:** Bato oyo babiangami lokola momeseno Bato ya mobembo, baye bakitolami ezala na Bato ya mobembo mpe basusu lokola bato oyo bazali na mambi ma kala se moko, bonkoko mpe mimeseno ya bankoko, bakitolami na mambi ma kala na lolenge ya bomoi na bango lokola balekaleki na ensanga ya Irlande;
- **Likambo ya eleme:** Eye eyebani mingi mingi kotalaka baeleme to ebosono na nzoto, mayele, boyekoli, bongo, motema mpe molongo molai ya bakoni.

Eleme elingi koloba:

- (a) bozangi mobimba to ndambo ya makoki ya nzoto to ya mayele ma moto mpo na kosala, kotangaka mpe bozangi ya ndambo ya nzoto;
- (b) bozwani na nzoto ya baniama oyo bazali kopesa, to bakoki solo kopesa maladi to bokono;
- (c) kozanga kosala malamu, bobotami mabe to bobebisi ya Eteni ya nzoto ya moto;
- (d) ezalela to elemene oyo ewuti na boyekoli ya moto na lolenge ekeseni uta na moto oyo azangi ezalela to eleme yango; to
- (e) ezalela, maladi to bokono oyo esimbaka nzela ya makanisi, lolenge ya koyeba solo, mayoki ma motema to mayele ya kobanza to maye mamonisami na ezaleli moko ya malonga te.

Eleme - Esika ya Kofanda na Mayele

Baye balandi awa basengeli kosala nyonso ezali na mayele mpo na kokokisa mposa ya moto na eleme:

- Moto oyo azali koteka biloko mpe kopesa misala;
- Moto oyo azali koteka to kotika bisika ya kofanda to kopesa bisika ya kofanda;
- Bituluku ya koteya;
- Masanga ma bato. Eye elingi koloba kosalela baton a ndenge elongobani tp kopesa ndako na makambo wapi, soki iye ezali te, ekosalema mpenza te to mpasi na lolenge elongobani te mpo ete biloko, misala mpe bisika bimonana te mpe bongo na bongo.

Nzokande, basengisami te kopesa bisika to kosalela na lolenge elaki malamumu ntango biloko biye bizali na ntalo monene koleka eye ebiangami ntalo ya moke. Nini ekokani na ntalo ya moke ekotala makambo lokola monene mpe makoki ma moto yango. Soki Leta apesi misolo to masalisi mpo na kosunga ete bapesa lisalisi to esika ya kofanda eleki malamumu, ekoki kozala na mokumba to mosala na ngambo ya mopesi mosala mpe bongo na bongo mpo ete misolo mina mimonana.

1.4 Bolongoli

Mibeko mya Ezalela ya Bokokani mitiaka ndenge moko ya ezaleli ya bokeseni oyo epekisami na mobeko. Mipesaka bobateli mpo na ndenge nyonso ya bokeseni noyo ekoki kosalema na kopesaka biloko, bisika ya kofanda/ kosala to misala, to mpo na makambo mosusu koleka maye libwa matangami awa likolo.

Ezali na bolongoli nzike ya ntina kati na mibeko yango. Bolongoli ya monene koleka manso ezali ete eloko nyonso oyo etindami na Mobeko moko ya Oireachtas to mobeko ya Lisanga ya Bomoko ya

Bikolo ya Poto epesami ndingisa. Ezali mpe na bolongoli na likambo litali boi-mboka mpo na bakonzi ba Leta na kotalaka boko bana mboka ya bikolo mosusu (tala eteni 52 ya Mobeko mwa Bokokani 2004 moye mobongisi eteni 14 ya Mibeko mya Ezalela ya Bokokani). Bolongoli nzike esengeli kotangama na lolenge ya bipekisamai mpe misengeli te kopesama nzela ya kondima na lolenge elongobani te ndambo ya epekisami monene na bokeseni.

Ezali na bolongoli moko oyo esengeli kosalela na biteni moko. Yango etiami awa na nse lokola bisalemaka.

1.5 Bokeseni

Ndenge nyonso ya bokeseni oyo ekoki kosalema ekoki kozala ete etalelami na Mibeko mya Ezalela ya Bokokani te. Bokeseni ezali na ndimbola na yango moko kati na Mibeko yango mpe ezali na ndenge ikeseni ya bokeseni batali na kati kozwaka mpe bokeseni ya polele, bokeseni ya bobombani, bokeseni na mpamela mpe bokeseni na bosangani.

- **Bokeseni ya semba** elimbolami ntina lokola kosalela moto na lolenge ya kosunga moke koleka moto mosusu azali, azalaki to akosungama, na komekaka na makambop mosusu libwa oyo
 - ezali;
 - ezalaki;
 - ekoki kozala na mikolo mikoya nsiamu; to
 - etiami na moto ya moto bazali kolobela.
- **Bokeseni ya bobombani** esalemaka wapi lolenge ya kosalela moto ezali malamu te na kotalaka eye ekosalaka mpe nini

ekotika. Esalemaka wapi bato, ndakisa, bapekisami mosala to boyekoli mosala mpo na ntina ya bokeseni polele te kasi mpo na bopesi, momeseno ya kosalaka to lisengeli oyo bamonaka mpasi mpo na kokokisa.

Soki bopesi, momeseno ya kosalaka to lisengeli etii bato oyo bazali na eteni moko ya makambo libwa matalelami na Mibeko na bozangi litomba moko, boye mokonzi/ mopesi mosala akozala na bokeseni ya bobombani. Soki mopesi mosala amonisi ete mosala mopesamaki na lolenge elongobani na ntina ekokani na mibeko mpe nzela ya kokoma na ntina yango elongobani mpe esengelaki bongo, boye bokeseni ya bobombani ekoki kozala te.

- **Bokeseni ya Bosangani** esalemaka wapi moto moko oyo asanganaki na moto mosusu (oyo azali na makambo ya bokeseni) basaleli ye na lolenge esungami te na ntina ya bosangani bona.

1.6 Koluka Mwasi/Mobali na makasi mpe Mitungisi

Koluka mwasi/mobali na makasi na ntina ya bosangisi nzoto mpe motungisi na ntina ya bopesi biloko to misala, esika ya kofanda to bisika na biteyelo epekisami.

Moto ('moto na motungisi') asengeli te kotungisa to kotungisa na kolukaka kosangisa nzoto na moto mosusu ('moto na ebonzo ya likama') na moko ya makambo malandi:

- (a) moto na ebonzo na likama asalelaka to azali koluka kosalela biloko to misala mipesami na moto na mitungisi;

- (b) moto na ebonzo na likama azwi, to apesi likanisi ya kozwa, esika ya kofanda, to lisalisi ya ndenge wana uta na Moto na mitungisi;
- (c) moto na ebonza na likama azali mwana kelasi, to asengi mpo na kokota, to azali kolukaka mpo lisalisi songo ekoka komonana oyo epesami na bilo ya eteyelo wapi moto na mitungisi azali na ebonga ya mokonzi.

Nini ezali motungis to koluka mwasi/mobali na makasi?

Motungisi ezali lolenge nyonso ya ezaleli epekisama oyo etali makambo manso ya bokeseni.

Koluka mwasi to mobali na makasi ezali lolenge nyonso maloba mapekisami, ezaleli nyonso ya maloba to ya kosala mpo na kosangisa nzoto.

Na makambomanso mibale ezali ezaleli moko oyo ezali na ntina ya mbano ya bobuki mobeko mwa bobateli lokumu ya moto mpe kosala esika ya kofanda ya bobangisi, ya bonguna, ya kobebisa, mpe kokitisa to kotiola mpo na bato. Na nyonso mibale ezaleli epekisami etangi misala, bonsenga, maloba, bikela to kobimisa, kolakisa to kotambwisa mikanda, e-mails, bitinda na telephone, bilili to biloko mosusu.

Soki moto aboyi, to amipesi to atosi, komipesa na motungisi ya bosangisi nzoto to lolenge mosusu ya motungisi ekoki kosalelama ten a moto mosusu lokola ntina ya mokano asengeli kozwela moto wana.

Nani moto oyo azali moyanoli?

Moto oyo azali moyanoli/to na mokumba ya misala mizwami na esika nyonso wapi eteyelo to wapi biloko, ndako to misala mipesami na bato banso alimbolami lokola ‘moyanoli’. ‘Moyanoli’ asengeli koyeba malamu ete moto nyonso oyo azali na makoki ya kozala kuna, alukisami na makasi te mpo ya bosangisi nzoto to atungisami te. ‘Moyanoli’ akozala moto mibeko ekolanda mpo na boluki kosangisa nzoto na makasi to motungisi longola se soki asali nyonso akoki mpo na kopkisa yango.

1.7 Mosala Mondimami

Mibeko mizali kosalela na lolenge moto alingi malamu to kokamata mikano ya solo mpo na ntuna ya:

- (a) tombola bokokani ya mabako mpo na bato bazangi litomba;
- (b) kopesa bilei, komela mpe nyonso mpo na bozangi ya bato, to lolenge moko ya bato baye na ntina ya makambo bazali na yango, bakoki kosenga ndako, mabongisami, misala to lisalisi.

1.8 Koyokisa Moto Mpasi Mpamba

Koyokisa moto mpasi mpamba epekisami na mibeko.

Koyokisa moto mpasi mpamba esalemaka ntango moto azali koyokisama mpasi na moto oyo apesaka esika ya kofanda, to bapesi masalisi ya biteyelo to masanga ya bato lokola mbano na:

- bofundi mpo na bokeseni oyo esalemi na Tribunali ya Bokeseni;

- moto oyo nsima ya kozala nzeneneke na kolandaka makamambo o nse ya Mibeko mya Ezalela ya Bokokani 2000-2008;
- moto oyo atelemelaki na nzela ya mibeko mosala moko oyo ebuki mibeko o nse ya Mibeko yango.

1.9 Bozwami na Etumbu mpo na Moto Mosusu

Bakonzi ya to bapesi misala basengeli kolandama na mibeko mpo na misala mya bokeseni ya mosali moko o ntango ya mosala na ye, longola se soki balakisi ete basalaki manso mpo na kopekisa ezaleli wana.

1.10 Mayebisi ya Mosala

Moto moko te asengeli kobimisa na buku, kolakisa mpe kosala ete liyebisi ya mosala ebimisama to elakisama, liyebisi etali mosala mpe liye ezali komonisa mokano ya kotia bokeseni to ekoki na lolenge ya bososoli kolakisa mokano ya lolenge wana [ya bokeseni].

2. Biloko mpe Misala

2.1 Nini epekisami?

Bato bakoki te kotia bokeseni (likambo yango ezali na boko bolongoli):

- ntango bazali kopesa biloko mpe misala/lisalisi na bato banso (to ndambo ya bato);
- ezala ete biloko biye bizali ofele to wapi biloko mpe misala oyo ezali kotekama, kofutisama to kofutelama to kosombitina;
- mpo na kokota mpe kosalela misala miye mipesami.

2.2 Nini ezali Mosala?

Mosala ezali nyonso esalisaka (to ya lolenge wana) kotangaka mpe masalisi mpo na:

- banki, mpako ya bobateli, bopesi mosolo, bodefi mosolo, credit to kokamba na kopesaka mosolo;
- masano, bopemi to bosepelisi nzoto;
- misala mya masano mpe mayele ya bonkoko;
- Bomemi mpe botambwisi bato to mobembo;
- Lisalisi to esika ya kosala/kofanda epesami na lisanga ya bato(oyo ezali komonana na bato banso to ndambo ya bato);
- Lisanga ya basali mombongo to mosala ya mombongo.

Molongo totangi awa esili te. Mibeko mipesi bomoni monene ya nini ebiangami mosala to lisalisi.

2.3 Misala mya Leta

Misala mipesami na Leta (Bilo ya Bakonzi batali ya bokolongono bwa Nzoto, bakonzi ya mboka mpe bongo na bongo) mizali na kati (likambo ya bolongoli). Bolongoli monene ezali ete eloko nyonso esengami na Mobeko Mokonzi, to mobeko mwa Lisanga ya Bikolo ya Poto elongolami. Bolongoli oyo ekozala na makambo wapi eteni moko ya boponi to ya bonkutu ezali na kotalaka lolenge nini misala mipesami. Ezali na bolongoli moko moko etali likambo ya boi-mboka nsomi na kotalaka lolenge ya kosalela bato ya bikolo boko na bakonzi ya leta.

Misala mipesami na Leta (Bilo ya Bakonzi batali ya bokolongono bwa Nzoto, bakonzi ya mboka mpe bongo na bongo) mizali na kati (likambo ya bolongoli).

2.4 Lolenge Ekeseni ya Kosalela Epesami Ndingisa

Mibeko ezali kopesa nzela mpo ete basalela bato na lolenge ekeseni na boko makambo.

(i) *Bolongoli na likambo etali kozala mobali to mwasi*

Mibeko yango ezali kopesa nzela ete basalela bato na lolenge ekeseni na kotalaka:

(a) Misala mya Bobongisi bonzenga

Na kati ezali na misala ya bonzenga, kitoko na miso to misala mya lolenge lona miye misengeli bosimbami na nzoto (ndakisa, kokanga nsuki).

(b) Makambo ma Moto ye moko/ Koyokisa soni

Epai wapi likambo ya koyokisa soni to kokota na ma kambo matali moto ye moko ekoki kosalema na ntina ete moto ya lolenge mosusu mobali to mwasi.

(ii) Bolongoli na likambo etali eyamba

Mibeko mizali kopesa bato nzela ete basalela bango na lolenge ekeseni na likambo etali eyamba na kotalaka:

(a) Biloko mpe misala mya eyamba

Wapi biloko mpe misala mipesami na ntina ya Eyamba.

(iii) Bolongoli na likambo etali mibu ya moto

Mibeko mizali kopesa bato nzela ete basalela bango na lolenge ekeseni na likambo etali mibu ya moto na kotalaka;

(a) kozwa moto lokola mwana/ kobokola

Wapi masengami ya mobu ezali kosalema mpo ete moto azala mwana bakamati to moboti mobokoli epai wapi oyo ezali na ntina na kotalaka bamposa ya mwana.

(iv) Bolongoli na makambo matali kozala mobali to mwasi, mibu ya moto, eleme mpe/to ekolo, mposo to boi-mboka na bonsomi

(a) Makambo ya Masano

Mibeko mipesi nzela ete basalela bato na lolenge ekeseni na kotala lolenge na bango (mobali to mwasi), mibu ya moto, eleme to boi-mboka nsomi na kotalaka kopesa to kobongisa bisika to makambo ma masano kasi bobele soki bokeseni yango ezali na ntina mpe ezali na molongo ya likambo yango.

(b) Masano ya mabokeye mpe bopemi na esengo

Mibeko mipesi nzela ete basalela bato na lolenge ekeseni na kotalaka lolenge na bango (mobali to mwasi), mibu ya moto, eleme to ekolo/mposo wana ezali bango kotalela lisano ya mabokeye to bopemi na esengo bobele soki bokeseni yango esengelami na ntina malamau mpo ete eyokana malamau na etuka ya bato to, kitoko, bonkoko to bizaleli ya bato ya masano yango.

(iv) *Bolongoli na makambo manso*

Mibeko mizali kopesa bato nzela ete basalela bato na lolenge ekeseni na likambo lizwami na maladi maye awa.

(a) Bobateli bomoi

Kati na oyo ezali na mosolo ya bosilisi mosala, epaso, misolo mpo na bobateli bomoi mpe makambo mosusu matali bofutisi makama kasi bobele soki bokeseni ezwami na mikanda ya botangi mituya ya bato to makomi mosusu malongobani to makambo ma mombongo mpe mazali na ntina na kotalaka mituya yango mpe makambo na molongo wana.

(b) Bolingi ya moto/Makabo

Eye etaleli biloko bitiami na bolingi ya moto to na Makabo.

(c) Botomwami ya Matomba Maleki malamumu

Eye etali bisika wapi misala mipesami mpo na ntina monene ya kotombola ntina ya bosali malamumu mpe na lolenge ya bosali malamumu, matomba ma bato na molongo songolo, kasi bobele na lolenge ete kosalela bango na lolenge ekeseni ezali na ntina malamumu esengeli mpenza.

(d) Mposa Eleki malamumu

Wapi biloko mpe misala mizali kopesama eye ekoki kotatela na ntina lokola ekoki bobele mpo na ntina ya bato songolo.

3. Bopesi Esika ya Kofanda

3.1 Nini Epekisami?

Mokano monene ezali ete bokeseni ekoki kozala te na makambo matali:

- kozala na mabele ma lolenge kani;
- kobima na ndako ya kofutela;
- kopesa esika ya kofanda to esika ya lolenge nyonso mosusu mpo na oyo etali misala to biloko ya ndako; to
- kosukisa kopesa esika ya kofanda.

Ndako to esika ya kofanda esengli komonana mpo na bato banso mpenza to ndambo moko ya bato.

3.2 Mibeko Mipesi nzela ete Bokeseni Ezala na Boko Makambo

(i) *Bolongoli na makambo manso*

Mibeko mipesi nzela ete basalela bato na lolenge ekeseni na nyonso ya makambo ma bokeseni na kotalaka maye malandi.

(a) **Bolingi ya moto/Makabo**

Oyo etali likambo wapi lopango/ndako etiami na bolingi ya moto to likabo.

(b) **Ndako ya moto**

Oyo etali likambo wapi moto apesamaki esika ya kofanda na moto na ndambo (esika mosusu ya bokaboli mpe ndambo wapi azwami ye moko na kati) ya ndako ya moto, wapi bopesi esika ya kofanda yango ekoki nkobatela bomoi ya moto yango ye moko to ya libota te to ya moto mosusu oyo afandi kati na ndako wana te.

(c) **Esika esalelami na bato ya molongo songolo**

Eye etali bandako/ bisika ya kofanda bibatelami mpo:

- ntina ya eyamba
- ekimelo
- ndako mpo na bamama bamelisi bana mike;
- ndako ya bakolo;
- ndako ya bato na eleme;
- ndako mpo na bato bazanga ndako/
to mpo na ntina se Moko.

(ii) *Bolongoli na ntina ya kozala mobali to mwasi*

Mibeko mizali kopesa nzela ete basalela baton a lolenge ya bokeseni na kotalaka likambo lolenge ya moto (mobali to mwasi) na kotalaka makambo malandi.

(a) Makambo ma Moto ye moko/Koyokisa soni

Oyo etali wapi koyokisa nsoni to kokota na makambo matali moko se ya moko ekomonana na nsuka.

(iii) *Bolongoli na kotala motango ya mangomba songolo*

Mibeko mipesi nzela ete bakonzi batali mambi ya bandako basalela na lolenge ekeseni na kotalaka lolenge ya kopesa ndako mpo na esika ya kofanda engebene na:

- monene ya libota
- Ezalela ya libota;
- soki azali monzembra, mokufeli mobali to mwasi, mobomi libala...
- moto na eleme;
- mibu ya moto;
- moto ya lisanga ya bato na mobembo.

Ministele akoki kosalela bato na ndenge ekeseni na kotalaka makambo maye mpe lisusu na likambo litali kozala mobali to mwasi mpe boi-mboka nsomi.

4. Bisika ya Biteyelo

Bisika ya biteyelo ezali biteyelo yambo ya bobandi kelasi, primaire to nsima ya primaire, eteyelo ya bakolo, eteyelo ya bolandi likolo to université to biteyelo mosusu ya motuya ya likolo. Na kati ezali na biteyelo ya leta mpe ya bato bango moko.

4.1 Nini Epekisami?

Eteyelo esengeli kotia bokeseni te na kotalaka:

- bokotisi mpe masengami ya bokotisi;
- kokota ya moyekoli nyonso na mateya, ndako to litomba soki nini;
- lisangemi nyonso ya kozala na kati na yango; to
- bobengani ya moyekoli to etumbu mosusu.

4.2 Mibeko Mipesi Nzela ya Kosalela Bokeseni na Boko Makambo

(i) *Bolongoli na kotalaka kozala mobali to mwasi*

Mibeko mipesi nzela ete basalela bato na lolenge ekeseni na likambo ya kozala mobali to mwasi na:

- (a) Biteyelo wapi bandimaka kaka lolenge moko (babali to basi).

(iii) *Bolongoli mosusu*

(a) *Masengami ma bisika ya eteyelo*

Mibeko mipesi nzela ete biteyelo ya bana to primaire mpe nsima ya primaire biye bizali na ntina ya bopesi mateya na esika oyo etombolaka boko bizaleli malamau ya biyamba mpo na kondima bato ya eyamba na nkombo songolo na esika ya biyamba mosusu. Biteyelo ya bana to primaire mpe nsima ya primaire bakoki koboya kondima moyekoli

moko oyo azali ya eyamba o nkombo wana te soki emonani polele ete baboyi mpo na kobatela masengami ma eteyelo yango.

(b) Bayekoli bakola

Mibeko mipesi nzela ete ba université to biteyelo mosusu ya likolo to biteyelo ya bakolo esalela bato na lolenge ekeseni na kopesaka bisika na beyekoli bakola.

(c) Misolo ya botangeli kelasi

Mibeko mipesi nzela ete unieversités mpe biteyelo mosusu ya likolo to biteyelo ya bakolo epesa lisungi na ndenge ya bato songolo na nzela ya kokamba bango, na misolo ya bofuti kelasi to mbano mosusu kasi bobele soki ntina ya iye elakisami na makambo ya mambi ma kala to makambo ma bonkoko.

(d) Kosombitinia bayekoli

Mibeko mipesi nzela ete unieversités mpe biteyelo mosusu ya likolo to biteyelo ya bakolo epesa bisika mpo na kosombitinia bayekoli.

(e) Mosolo mopesami na leta, mosolo ya kofuta mpo na kelasi, mpe bopesi bisika

Mibeko mipesi nzela na biteyelo ya bakolo, baye bazali kokoba na biteyelo ya likolo to université to biteyelo mosusu ya likolo kosalela bai-mboka ya moko ya bikolo ya Lisanga ya Bikolo ya Poto na lolenge ekeseni na baye bazali te, na kotalaka misolo ya kofuta mpo na kokomisa nkombo to kokota mpe kopesama bisika.

Mibeko mipesi nzeala ete Ministele ya Boyekoli mpe Misala asenga misolo miye misengeli kopimela na bai-mboka ya ekolo moko oyo ezali kati na bikolo ya Lisanga ya Bikolo ya

Poto to kosenga ete bai-mboka ba lolenge lona basalela bango na lolenge ekeseni na kotalaka bopesi misolo.

(f) Bisika ya Masano mpe Makambo ya Masano

Mibeko mipesi nzela ete biteyelo basalela na lolenge ekeseni na makambo matali lolenge ya moto (mobali to mwasi), mibu to eleme mpo na oyo etali mabongisi ma makambo ya masano mpe makambo to bisika na yango bobele na kino wapi bokeseni yango ezali ntina na kotalaka lolenge ya bisika to ya makambo.

(g) Eleme-makanisi ya kotiamana na lingomba ya bato banso

Mibeko mipesi nzela ete biteyelo basalela bayekoli baye bazali na eleme na lolenge ekeseni (longola se kopesa bandako na lolenge elongobani likambo ya bolongoli ya ntalo moke) bobele soki eleme ezali kokomisa misala mya boyekoli pete te mpo na bayekoli mosusu to eye ezali kobebisa na boyekoli ya bayekoli mosusu oyo bapesami na eteyelo se moko.

5. Mangomba ma Bokeseni

Mabongisi ma mobeko matali mangomba yango elobeli bilo oyo basengaki mpo na yango to bazali na mokanda ya bokomisi nkombo o nse ya Mobeko mwa Bokomisi Mangomba ya 1904 na 1999. Bokomi nkombo oyo epesi mangomba yango nzela ya koteka masanga ya moto na baton a yango mpe na boko bapaya na bango. Na bokeseni ya mabongisi maye matali biloko mpe misala, Mibeko mya Ezalela ya Bokokani 2000-2008 mizali te kotika bokeseni mpenza.

5.1 Nini eza Lingomba ya Bokeseni?

Mingi mingi, bakotala lingomba moko lokola ya bokeseni na moko ya makambo malandi awa.

- (a) Lingomba ezali ya bokeseni soki ezali na mobeko kati na yango oyo ezali kotia bokeseni na moto na bango moko to moto oyo asengi kokota yango.
- (b) Bakotala lingomba lokola ya bokeseni soki moto oyo azwami na bokambi na yango azali kotia bokeseni na moto moko ya lingomba yango to moto asengi kokota na kotalaka makambo ya lingomba yanngo. Eye etali makambo ya kondima bato bakota, masengami ya kozala moto ya lingomba mpe kopesaka bisika ya kofanda bilongobani mpo na baton a yango oyo bazali na eleme (likambo ya kopesa bango bolongoli ya ntalo moke).

5.2 Nini Epesami Nzela?

Bakotala lingomba moko lokola lingomba ya bokeseni ten a moko ya makambo malandi.

- (a) Ntina monene ya lisanga yango ezali ya kopesa bilei, bimeli bobele mpo na mposa ya bato ya lolenge moko (babali to basi),

ezalela na bango ya bolongani, ezalela ya libota, lolenge ya batoalingi kosangisa na bango nzoto, boyambi ya eyamba na bango to te, mibu, eleme, boi-mboka to etuka awuti to lisanga na ye ya lisanga ya baton a Mobembo.

- (b) Ezali kokangisa matabisi to matomba na milongo moko kaka ya mibu to babali to basi wapi ekoki kosalema te na baye bazali libanda ya lingomba mpo na kosepela na litabisi to litomba na ntango se moko wana lokola bato oyo bazali kati na molongo wana. Mangomba maye masengeli kosala mabongisi ya kopesa litabisi to litomba se moko ekokani na bato ba yango baye bazali libanda.
- (c) Ezali na ndenge ekeseni ya baton a yango, kokota na eye wapi lingomba etiami na likambo moko ya bokeseni te.
- (d) Elukaka kolongola makambo manso ma bokeseni maleka na kopesaka motuya moko songolo ya mosolo to mabongisi ma bokomi moto ya lingomba na bato ya lolenge moko (babali to basi), na kobombaka bisika na bilo ya bokambi mpe bongo na bongo to kosala manso mosusu ekoki mpo na ntina monene ya kozwama mingi na makambo ma bokokani ma bato oyo bazali na molongo songolo.
- (e) Esalelaka na lolenge ya ntina mpe esengeli na bato ya lingomba songolo ya lolenge (babali to basi), mibu, eleme, bai-mboka to bato ba etuka songolo na kotalaka ndako/bisika ya masano to makambo ya masano.

5.3 Bolendisi - Mangomba ma Bokeseni

Moto nyonso, kotangaka mpe Bakonzi ba Bokokani, akoki kosenga kokota na Ndako ya Bosambisi ya Disitiliki mpo na kofunda ete lingomba songolo ezali ya bokeseni. Soki emonani kozala lingomba ya bokeseni mpe ezali mbala ya liboso oyo bafundi lingomba yango

lolenge lona, Ndako ya Bosambisi ya Disitiliki akoki kofandisa mokanda mopesi nzela ya koteka masanga moto mpo aneleko moko oyo kokende kino mikolo 30. Ntina ya bofandisi lingomba yango ezali ete bakoki te koteka masanga moto. Nzokande mokano ya mibale ya kolanda ezali ete mokanda moko ya bokomisi nkombo ekoki te kopesama na bango to kozongisama sika.

Basali ba lingomba basengeli te kozangisama litomba na mokano moye. Mobeko epesi nzela ya kosenga botubi na Ndako ya bosambisi ya Botamboli mpe lingomba ekoki kosenga na Ndako ya Bosambisi ya Disitiliki mpo na koyebisa soki ezali lingomba ya bokeseni. Bofundi oyo bakosala na Ndako ya Bosambisi ya Disitiliki ekoki kosenga bafuta misolo.

6. Bolongoli Monene

Ezali na bolongoli monene nzike kati na miobeko.

Bolongoli oyo esengeli kotangama na ndelo na yango mpe esengeli te kopesa ndingisa ya kotia ndelo na lolenge elongobani te epekisami monene na bokeseni.

6.1 Bolongoli mpo na Ntina ya Ezalela ya Moto

Bolongoli monene ezali koloba na mobeko na yango ete eloko moko te kati na Mibeko esengeli kopekisa kosala nyonso esengeli o nse ya :

- (a) mabongisi ma mobeko mpo na ezalela ya moto to motindo ya ndako ya bosambisi;
- (b) Eloko nyonso ya kosala to mokano nyonso ya kozwa na Lisanga ya Bikolo ya Poto; to
- (c) boyokani bonso ya bikolo ya molongo biye bazali kotia lisengisi likolo ya Leta.

Bobebe makambo ya kosala maye masengisami matalami awa. Wapi mokano ezali kotika ndambo ya bonkutu mabongisi matelemeli bokeseni mazali kosala.

6.2 Boko Bai/Bana-mboka ya Bikolo Mosusu

Bakonzi ya Leta bakoki kosalela boko bana mboka ya bikolo bokeseni, na kotalaka boi-mboka bwa bango, baye bazali libanda ya Ekolo to bazali wana na kozangaka mikanda (mpo na ntina ya Mobeko ya koluka Bomibombi na mboka Mopaya ya 2004) to engebene na mabongisi to lisengeli lisalemi na to o nse ya bobimisi mobeko soki nini na leta, mpe kobimaka uta na boyingeli bwa ye to kofanda na ye kati na Ekolo.

6.3 Likama ya Ezaleli ya Bobomi to ya Mobulu

Mopesi ya biloko to misala, to moto oyo apesaka bandako to masalisi ma lolenge wana, akoki koboya mosala to esika ya kofanda na moto soki moto oyo azali ebosono te, kozalaka na boyebi mpe mayele ma mosala ya mopesi mosala, akotia boyambi ete kopesa mosala to esika ya kofanda na kilia ekoki komema likama monene mpo na ntina ya ezaleli to etamboli ya bobomi to mobulu, to kobebisa ndako to esika bapesi ye to bisika nzinga nzinga na esika wapi mosala to ndako ya kofanda epesami.

6.4 Bolongoli Mosusu

- (a) Kosalela moto moko na lolenge ekeseni esalaka bokeseni te wapi basali kosalela moto yango bobele ntango azali kosalela bososoli ya minganga na kotalaka bozwami ya maladi to lisalisi minganga bazali kopesa ye.
- (b) Kosalela moto na lolenge ekeseni ezali kotia bokeseni soki moto yango:
 - akoki te kotiama na mosala ya makasi to
 - akoki te kopesa bondimami oyo ayebi mpe mpo na ntina wana lolenge bazali kosalela ye ezali na ntina.

7. Kosenga Makoki na Makasi

Tribunali ya Bokokani, Ndako ya Bosambisi ya Disitiliki mpe Ndako ya Bosambisi ya Botamboli bazali na mikumba na kotalaka bonsenga to bofundi o nse ya Mibeko mya Ezalela ya Bokokani ya 2000-2008. Bonsenga to mafundi matali mangomba ma bokeseni matiami na boyoki na Ndako ya Bosambisi ya Disitiliki. Bonsenga bonso mosusu o nse ya Mibeko mya Ezalela ya Bokokani ya 2000-2008 ememami na Tribunali ya Bokokani oyo ezali mbele lisanga ya bazuzi basambisi batiami mpo na botuna-tuni, kotia boyokani, koyoka mpe kokamata mokano na mafundi o nse ya Mibeko mya Ezalela ya Bokokani.

7.1 Eleko 1: Liyebisi likomami

Moto nyonso oyo alingi kofunda mpo na bokeseni asengeli koyebisa na kokomelaka moto oyo afundami na bonsenga na ye, na nkoma, kati na sanza mibale ya mokolo wapi bokeseni yango esalemaki mbala ya sika. Liyebisi likomami liye ekoki kosalema na kotondisaka mokanda ES.1 (esika moko na ES.2 mpo na eyano) (eye ezali komonana uta na Tribunali ya Bokokani, 3 Clonmel Street, Dublin 2. Telefone: (01) 477 4100 to na site Interneti www.equalitytribunal.ie). Liyebisi liye esengeli kokitola polele lolenge ya bonsenga mpe mokano ozali koluka mpo ete babongisa. Mofundi oyo atombeli kozwa nsango asengeli kosala bongo na liyebisi likomami yango. Etali nde Mokambi ya Tribunali ya Bokokani mpo na koyeba kozwa mikano uta na bozangi kopesa nsango esengami na liyebisi likomami. Soki liyebisi likomami oyo etindami te, bakoki te kolanda bofundi na yo.

Toli epesami ete ozwa mokanda molongobani na bilo ya posta mpo na kolakisa ete mikanda mitindamaki mpe kobomba kopi moko ya liyebisi likomami.

Bato oyo bazali na pkokoso na mayele mpe bizaleli

Moboti, mokengeli to moto mosusu oyo azali kosala na esika ya moboti akoki kozala mofundi ntango moto yango akoki te kofunda na ntina ya eleme na mayele/bongo to bizaleli mpo na kolanda mpenza bosenga na ye.

7.2 Eleko 2: Kosenga Likoki na Makasi

Soki na sanza moko eyano ezali te to soki eyano esepelisi yo mofundi te, mofundi asengeli kokende epai ya Tribunali ya Bokokani na sanza motoba ya bokeseni yango.

Bonsenga ekoki kosalema na kotondisaka nkoma na mokanda ES.3 (oyo ezali komonana uta na bilo ya Tribunali ya Bokokani, 3 Clonmel Street, Dublin 2. Telefone: (01) 477 4100 to na site Interneti www.equalitytribunal.ie) mpe kokotisa mokanda ya bofundi yango na Tribunali ya Bokokani.

Mokambi ya Tribunali ya Bokokani mpo na ntina ya malonga akoki

- (a) koyeisa molai eleko ya kotinda liyebisi likomami uta sanza mibale na sanza minei.
- (b) koyeisa molai ndelo ya sanza 6 na sanza 12.

(Na makambo ya makasi koleka Mokambi akoki kotika boko masengami to manso ya liyebisi likomami.)

7.3 Eleko 3: Na Tribunali ya Bokokani

Bobongisi /Boyokani

Mokambi ya Tribunali ya Bokokani akoki, na eleko nyonso na bondimami bwa biteni nyonso mibale [mofundi na oyo bafundi], kotia kalaki mpo na kobongisa mpo na kotia boyokani. Soki bobongisi to boyokani esukisi likambo kati na biteni mibale, boye leta to batali mibeko bakolendisa ekateli lina.

Botuna-tuni

Soki likambo esukisami na baluki boyokani te to soki boyokani elongi te, bonsenga/ to bofundi ekobi liboso mpo na kotuna-tuna makambo. Mokambi ya Tribunale ya Bokokani akopona Kalaka moko ya Bokokani mpo na kotuna-tuna, koyoka mpe kozwa ekateli. Botuna-tuni esalemaka na bonkutu ya moto ye moko. Kalaki ya Bokokani akobimisa mokano oyo esengeli kotosa engebene na mibeko.

Bontoma mpe Ntalo ya Kofuta

Mofundi akoki komonana bango moko to komonana na zuzi molobeli, sindika, lisanga ya lingomba to ntoma mosusu. Mingi mingi, Ntalo ya kofuta epesami ofele te. Misolo ya kofuta mpo na oyo etali mobembo mpe makambo mosusu (longola se misolo ya bantoma) ekoki kozala mpamba ntango moto moko akangi nzela to apekisi botuna-tuni to kozonga kofunda.

Bobongisi Mbeba

Soki bazwi likambo oyo ezali kolongisa moto oyo asengi na makasi to oyo afundi, bakofuta ye kino na €6.350 na mobimba ekoki kofutama. Kalaki ya Bokokani akoki lisusu kotinda bato kosala oyo bakoki malamu kosala.

Koboya Bonsenga ya Makasi

Mokambi ya Tribunali ya Bokokani akoki koboya to kolongola bofundi soki amoni ete bafundi na motema mabe, to ezali mpamba, na nkanda to na lolenge elongobani te to ezali mpo na likambo ezanga ntina to nsima ya mbula moko emonani été mofundi alandaki likambo te.

Botubi

Mikano nyonso (kozwaka mpe mikano mizwami na ndelo ya ntango mpe ya koboya bofundi) mikoki kofunda lisusu to kotuba na Ndako ya bosambisi ya Botamboli na kolekisa te ngonga 42 uta na mokolo babimisaki mokano. Likoki mosusu ya kofunda lisusu ezali te longola se Ndako ya Bosambisi Monene likolo ya likambo moko ya mobeko.

Bolendisi

Mokano ya Mokambi ya Tribunali ya Bokokani to ya kosukisa likambo na boyokani moye botoso na yango esalemaki te, ekoki kolendisama o nzela ya Ndako ya bosambisi ya Botamboli.

Lokasa ya Bobakisi A

A.1 Mokonzi ya Bokokani

Mokonzi ya Bokokani azali na nguya monene o nse ya Mibeko mya Ezalela ya Bokokani ya 2000--2008 mpo na:

- (i) kobundisa bokeseni na mosala na biteni bilakisami na Mibeko yango;
- (ii) komatisa bokokani ya libaku ya kokokana na biteni bilakisami na Mibeko yango;
- (iii) kopesa nsango etali Mibeko na bato banso;
- (iv) kobomba botamboli ya Mibeko miye bazali kotalela lisusu malamu mpe kopesa makanisi na Ministele ya Lisanga ya Bato banso, ya Mambi ma Bokokani mpe Gaeltacht lokola elongobani.

A.2 Nsango mpe Lisungi

Mokonzi ya Bokokani apesaka nsango na bato banso mpo na oyo etali Mibeko mya Ezalela ya Bokokani 2000--2008. Ezali na mikanda mibimisama lokola lisungi miye mizali komonana na molongo ya mitindo, kozwaka mpe bokambi na Mibeko yango mpe baDVD. Centre ya Bopanzi Nsango na Bato banso ya Mokonzi ya Bokokani, oyo ezwami na Roscrea Co. Tipperary, epesaka nsango na mikanda ya ndenge na ndenge.

A.3 Lisalisi ya Batali Mibeko

Mokonzi ya Bokokani akoki na bonkutu bwa ye, wapi likambo yango ezali motuya makasi, kopesa lisalisi ya mosali mibeko na bato oyo balingi koya na bonsenga, mpo ete batala soki eyokani na masengami ma Lisanga ya bato kati na Mokonzi ya Bokokani. Soki Mokonzi ya Bokokani apesi te to azali na makoki te ya kopesa lisalisi ya babateli

mibeko, eye ezali kopekisa kolongisa moto yango komema likambo na ngambo na bango mbala moko na Tribunali ya Bokokani. Mofundi akoki komonana bango moko to komonana na ntoma zuzi molobeli, sindika to ntoma mosusu.

A.4 Nsango ya Bokokani

Nsango, buku mpe ba DVD mosusu ya boyekoli etali makmbo mosusu ya mibeko ekoki kozwama uta:

Mokonzi ya Bokokani
Centre ya Bopanzi Nsango ya Bato
Banso
Birchgrove House
Roscrea, Co. Tipperary
Ireland

Mokonzi ya Bokokani
(Bilo ya Dublin)
2 Clonmel Street
Dublin 2
Ireland

Ngonga:

Mokolo ya yambo kino mwa Minei
Mokolo ya Mitano

9:15 ntongo--5:30 Nsima ya nzanga
9:15 ntongo--5:15 Nsima ya nzanga

Benga na Nzela ya Singa:

Kati na mboka: 1890 245545
Telephone: +353 0505 24126
Fax: +353 0505 22388

1890 245545
+353 01 417 3333
+353 01 417 3331

Mokanda na Telefone:
Email: info@equality.ie

+353 01 417 3385
Site Interneti: www.equality.ie

Buku mosusu ya mike mike oyo ezali komonana na molongo moye ezali:

Mokambi na Mibeko mya Bopemi ya Bobokoli 1995--2005
Mokambi na Mibeko mya Bobateli mpo na Kobota 1994--2004
Mokambi na Mibeko mya Bopemi ya Moboti 1998--2006
Bokambi na Mibeko mya Bokokani na Mosala 1998--2008

Lokasa ya Bobakisi B

B.1 Adresi ya Leta ya Ntina Monene

Tribunali ya Bokokani

3 Clonmel Street

Dublin 2

Telephone: 01 477 3333

Fax: 01 477 4141

Benga na Mboka: 1890 245 545

Site Interneti: www.equality.ie

E-mail: info@equalitytribunal.ie

**Departement of Community,
Equality & Gaeltacht Affairs**

Equality Division

Bishops Square

Redmond's Hill

Dublin 2

Tel: 01 479 0200

Benga na Mboka: 1890 555 509

Mokonzi ya Bokokani

Centre ya Bopanzi Nsango
mpo ya Bato Bansa
Birchgrove House
Roscrea, Co. Tipperary
Ireland

Tel: +353 0505 24126
Fax: +353 0505 22388
Koma na Tel: +353 01 417 3385
Site Interneti: www.equality.ie

Dublin Office
(Bilo ya Dublin)
2 Clonmel Street,
Dublin 2,
Ireland.

+353 01 417 3333
+353 01 417 3331

Email: info@equality.ie

**Buku ya Mibeko MPO
NA MAKOKI YA MOSALA**

An **EMPLOYMENT RIGHTS** Rule Book

ISBN 978-1-908275-19-6

9 781908 275196